

องค์ประกอบของมนะย

ตามพระคัมภีร์พุทธศาสนาทุกสิ่งในโลกนี้รวมทั้งมนะยมีธรรมชาติเป็นสังขตะ คือเป็น
สิ่งที่มีเหตุ ปัจจัยปรุงแต่งหรืออกันยหนึ่ง เป็นสิ่งที่มีองค์ประกอบทั้งสิ้น สิ่งที่มีอยู่เองโดยไม่มี
เหตุปัจจัยปรุงแต่งหรือที่ เรียกว่าอสังขตธรรมมีเพียงหนึ่ง เท่านั้นคือนิพพาน

องค์ประกอบของมนะยนั้นเมื่อพระพุทธองค์ในชาติวิภังคสูตรกล่าวไว้ว่า "...คุณภิกษุ
คนเรามีชาติ 6 นั้น เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว คุณภิกษุ ชาตินี้มี 6 อย่าง คือ ปฐวีธาตุ
อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ ข้อที่เรากล่าวคังนว่า คุณภิกษุ
คนเรามีชาติ 6 นั้น เราอาศัยชาติคังน กล่าวแล้ว"¹

ชาติ 6 คังกล่าวอาจแจกแจงเป็น 2 ประเภทคือ

- (1) ชาติที่ไร้สัมปยุตตะหรือความรู้สึกใดแก ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ
วาโยธาตุและอากาศธาตุ ส่วนร่างกายของมนะยประกอบขึ้นด้วยธาตุเหล่านี้
- (2) ชาติที่ คือ วิญญาณธาตุหรือจิต ใดแกส่วนที่เป็นจิตของมนะย

คำสอนในพระพุทธานุศาสนามีศูนย์กลางอยู่ที่ความทุกข์และความทุกข์ของมนะย จึงได้
พยายามวิเคราะห์ธรรมชาติของมนะยจนถึงที่สุด เพื่อแสดงให้เห็นความทุกข์ของมนะยมีธรรมชาติที่
แท้จริงเป็นสิ่งปรุงแต่งล้วน ๆ ซึ่งมีลักษณะเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เพื่อจะได้พิจารณา
ถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์และเข้าถึงวิถีทางดับทุกข์ได้ในที่สุด

1 ม.อุปรี. ชาติวิภังคสูตร 14/679/371

การวิเคราะห์องค์ประกอบของมนุษย์โดยละเอียดในพุทธปรัชญามีปรากฏเป็น

2 แนวคือ

1. แนวพระสุกัณฑ์ปิฎก ไคววิเคราะห์องค์ประกอบของมนุษย์ออกเป็นชั้น 5 คือ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น

2. แนวพระอภิธรรมปิฎก ไคววิเคราะห์องค์ประกอบของมนุษย์ออกเป็นปรมัตถ์ธรรม 3 คือ รูป จิตและเจตสิก

การวิเคราะห์แนวทาง ๆ ทักลวานมจคประสงค์เดียวกันคือ เพื่อให้เห็นมนุษย์ได้พิจารณาเห็นธรรมชาติแท้จริงของตนเอง เพื่อประโยชน์ให้ความยึดมั่นถือมั่นในตัวคนอันไม่เที่ยงแท้และไม่จีรังนี้ โดยเนื้อหาแล้วก็เป็นการวิเคราะห์ในเรื่องเดียวกัน ต่างกันแต่ความละเอียดในการวิเคราะห์เท่านั้น ซึ่งพอจะเปรียบเทียบหัวข้อให้ตรงกันได้ดังนี้

	แนวพระสุกัณฑ์ปิฎก	แนวพระอภิธรรมปิฎก
ธาตุไมรู (กาย)	รูปชั้น	รูป
ธาตุ เวทนา (จิต)	เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น	เจตสิก
	วิญญาณชั้น	จิต

ผู้วิจัยขอแบ่งหัวข้ออวาคยขององค์ประกอบของมนุษย์เป็น 3 ประเด็นดังนี้

1. องค์ประกอบของมนุษย์วิเคราะห์ตามแนวพระสุกัณฑ์ปิฎก
2. องค์ประกอบของมนุษย์วิเคราะห์ตามแนวพระอภิธรรมปิฎก
3. ความสัมพันธ์ของกายและจิตของมนุษย์

1. องค์ประกอบของมนุษย์วิเคราะห์ตามแนวพระคัมภีร์

ในพระคัมภีร์ได้มีการวิเคราะห์องค์ประกอบของมนุษย์เป็น 5 ส่วน เรียกว่า เบญจขันธ์¹ คือ

1.1 รูขันธ์ ได้แก่องค์ประกอบฝ่ายวัตถุหรือฝ่ายร่างกายทั้งหมด ประกอบด้วยกลุ่มของรูป 2 คือ มหากรุป 4 และอุปาทายรูป 24 รวมเป็น 28 รูป²

มหากรุป 4 คือ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) ธาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) วาโยธาตุ (ธาตุลม) และเตโชธาตุ (ธาตุไฟ)

อุปาทายรูป 24 เป็นรูปธรรมที่ต่ออาศัยมหากรุปเป็นแกนเกิด หมายถึงคุณสมบัติและคุณลักษณะของมหากรุปหรือของร่างกายที่เกิดจากรวมกันของมหากรุป เช่น จักขุสำหรับ วิชาปสาทรูป อิตถ์ถาวรูป ปุริสาารูป เป็นต้น

1.2 เวทนาขันธ์ ได้แก่องค์ประกอบส่วนที่เป็นความรู้สึก สุข ทุกข์ ไม่สุข ไม่ทุกข์ ที่เกิดจากการทำงานของร่างกายกับจิตแบ่งออกเป็นเวทนา 6 คือ เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เรียกว่า จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสภสัมผัสสชาเวทนา สนาสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนาและมโนสัมผัสสชาเวทนา ตามลำดับ³

¹สัง.ขันธ์.เบญจขันธ์สูตร. 17/95/51

²ขุนสรพกิจโกศล, คู่มือการศึกษาอุปสังคหวิภาค พระอภิธรรมมัตตสังคหะ ปริจเฉท
ที่ 6 (คณะธรรมสภาจันนา วัดมหาธาตุ : 2518.) หน้า 11.

³ที่.ป.า.สังคคิสูตร. 11/308/239

1.3 สัญญาชนธ คือ องค์ประกอบส่วนที่เป็นความกำหนดหมายรู้อารมณ์ หรืออาการการจำใดหมายรูปที่เกิดจากการทำงานของจิตที่รับรู้อารมณ์ต่าง ๆ แยกออกเป็น สัญญา 6 คือ ความจำใดหมายรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสและอารมณ์เรียกรูปสัญญา สัทสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โภหารूपะสัญญาและธัมมสัญญาตามลำดับ¹

1.4 สังขารชนธ คือ องค์ประกอบส่วนที่เป็นเจตนาหรือความตั้งใจที่เป็นกุศล อุกุศลและอัพยาทุก (คือไม่เป็นทั้งกุศลและอกุศล) เป็นอาการคิดซึ่งเกิดจากการทำงานของจิต เจตนาเป็นส่วนสำคัญทำให้จิตบงการสั่งงานต่าง ๆ จึงเป็นส่วนที่ปรุงแต่งจิตมนุษย์ให้คิดหรือชั่ว นับเป็นจุดเริ่มต้นของปรากฏการณ์ของจิตโดยเฉพาะที่เรียกความโมกกรรม ซึ่งจะผลักดันให้เกิดการกระทำของจิตที่ส่งผลลงมายังพฤติกรรมภายนอก คือ กายกรรม วิจิกรรม ซึ่งจะเริ่มมีปัญหาเรื่องความดี ความชั่ว พระพุทธศาสนา จึงใช้ "เจตนา" เป็นหลักสำคัญในการวัดมาตรฐานของการกระทำ สังขารชนธแบ่งออกเป็นเจตนา 6 คือ เจตนาหรือความจำนงในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อารมณ์ เรียก รูปสัญญาเจตนา สัทสัญญาเจตนา คันธสัญญาเจตนา รสสัญญาเจตนา โภหารूपสัญญาเจตนา ธัมมสัญญาเจตนา ตามลำดับ²

1.5 วิญญาณชนธ คือองค์ประกอบส่วนที่เป็นความรู้แจ้งในอารมณ์มา กระทบอวัยวะรับความรู้สึกทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ หมายถึงการรับรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัสโดยตรงวิญญาณประเภทที่ปรากฏในอาการรับรู้เรียกว่าวิจิต และวิญญาณประเภทที่ทำหน้าที่สืบเนื่องโดยอาการไม่รับรู้เรียกว่า ภวังคจิต วิญญาณชนธแบ่งออกเป็น วิญญาณ 6 ตามอายคนะที่กระทบกับอารมณ์ คือความรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ เรียกว่า จักษุวิญญาณ โสทวิญาณ ฆานวิญาณ ชิวหาวิญาณ กายวิญญาณและมโนวิญญาณ ตามลำดับ³

¹ที่.ปา.สังคีตสูตร. 11/309/239

²สัง.ชนธ.ปริวัฏฐสูตร. 17/116/65

³ที่.ปา.สังคีตสูตร. 11/306/238

ตามทฤษฎีพระปฐชาตญาณมนุสย เกิดจากส่วนประกอบทั้ง 5 นี้มาประชุมกันเข้า เมื่อแยกส่วนประกอบทั้งหมดออกจากกันก็จะไม่พบตัวตนของมนุสยเหลืออยู่ ท่านเปรียบเทียบเหมือน "รถ" เมื่อนำส่วนประกอบต่าง ๆ มาประกอบเข้าด้วยกันตามแบบที่กำหนด ก็บัญญัติเรียกกันว่า "รถ" แต่ถ้ายกส่วนประกอบทั้งหมดออกจากกัน ก็จะหาตัวตนของรถไม่ได้ มีแต่ส่วนประกอบทั้งหลาย ซึ่งมีชื่อเรียกต่าง ๆ กันเฉพาะอย่างอยู่แล้ว¹ คำว่า "รถ" เป็นเพียงคำบัญญัติสำหรับเรียกสภาวธรรมที่เกิดจากการรวมตัวกันเข้าของส่วนประกอบเหล่านั้นฉนใด คำว่า "มนุสย" ก็เป็นเพียงคำบัญญัติสำหรับเรียกสภาวธรรมที่เกิดจากประชุมกันเข้าของเบญจขันธ์ดังกล่าวแล้วข้างต้นฉนนั้นไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมนุสยนอกเหนือจากองค์ประกอบทั้ง 5 นี้

ในมิลินทปัญหา พระนาคเสนเถระได้อธิบายทฤษฎีของพระปฐชาตญาณในเรื่องนี้ด้วยพระยามิลินทว่า "...อาศัยทั้งผม ทั้งขน จนถึงมันในสมอง อาศัยทั้งรูป ทั้งเวทนา ทั้งสัญญา ทั้งสังขาร ทั้งวิญญาณ จึงมีชื่อของอากาภาพวาทนาคเสนฉนนั้น ก็แต่ว่าโดยปรมาตแล้วไม่มีตัวตนบุคคลที่จะคนได้ในฉนนั้น...."²

2. องค์ประกอบของมนุสยวิเคราะห์ตามแนวพระอภิธรรมปิฎก

พระอภิธรรมปิฎกมีจุดมุ่งหมายที่จะสนองความต้องการทางปัญญา นอกเหนือไปจากความมุ่งหมายเพื่อการปฏิบัติธรรม การวิเคราะห์ธรรมชาติของมนุสยในพระอภิธรรมมีการทอนย่อยองค์ประกอบของมนุสยถึงขั้นอันคัมภีระ หลักเบญจขันธ์ในพระสูตร จึงได้รับการอธิบายขยายความโดยละเอียด

¹สัง.ส.วชิราสูตร. 15/554/190

²มิลินทปัญหา, ฉบับแปลในมหาเมถุนราชวิทยาลัย. (โรงพิมพ์มหาเมถุนราชวิทยาลัย : 2515), หน้า 35.

พระอิทธิกรรมแยกแยะองค์ประกอบของมนุษย์ออกตามสภาวธรรมดี เป็นความจริงสูงสุด หรือปรมาัตถธรรม 3 คือ รูป จิตและเจตสิกและโคธอธิบายขยายความส่วนประกอบทั้ง 3 โดยพิสดาร ซึ่งสรุปความโดยสังเขปพอให้ได้รับความแจ่มแจ้งในแง่มุมที่แตกต่างออกไปได้ดังนี้

2.1 รูป พระอิทธิกรรมได้นำมาอธิบายไว้อย่างละเอียด โดยแบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ มหาภูตรูปและอุปาทายรูป ดังนี้

มหาภูตรูป 4 เป็นรูปธรรมที่เป็นใหญ่ เป็นประธาน และเป็นเหตุอาศัยแก่รูปอื่น ๆ ทั้งหลาย ไทแก ปรฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุและวาโยธาตุ

ปรฐวีธาตุ หรือ ธาตุดิน มีหน้าที่ค้ำจุน มีความแข็งและความอ่อน (ความแข็งน้อยหรือไม่แข็ง) เป็นคุณสมบัติ ในพระอิทธิกรรมแสดงไว้ว่า "...ธรรมชาติที่แข็ง ธรรมชาติที่กระด้าง ความแข็ง ภาวะที่แข็ง เป็นภายในเฉพาะตน เป็นอุปาทินนรูปข้างใน แม้นใดมีอยู่ นี้เรียกว่า ปรฐวีธาตุภายใน"¹

ธาตุดินที่เป็นส่วนประกอบอยู่ในร่างกายมนุษย์นั้น ในธาตุวิภังค์แสดงว่ามีอยู่รวม 19 ไทแก ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก มาม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า²

ปรฐวีธาตุนั้นเป็นรูปธาตุที่เป็นเหตุอาศัย เป็นที่ตั้งของรูปอื่น ๆ เปรียบเหมือนพื้นแผ่นดิน อันเป็นเหตุอาศัยเป็นที่ตั้งแห่งสิ่งที่มีชีวิตและไม่ชีวิตทั้งปวง

¹อภิ.วิ.ธาตุวิภังค์. 35/115/90

²อภิ.วิ.ธาตุวิภังค์ 35/115/90

อาโปธาตุหรือธาตุน้ำ มีหน้าที่เชื่อมประสาน มีความเกาะกุมไหลซึมเป็นคุณสมบัติ
ในพระอภิธรรมแสดงว่า "...ความเอิบอาบ ธรรมชาติที่เอิบอาบ ความเหนียว ธรรมชาติ
ที่เหนียว ธรรมชาติที่เกาะกุมรูป เป็นภายใน เฉพาะตนเป็นอุปาทินนรูปข้างใน แม้นใดมี
อยู่นี้เรียกว่า อาโปธาตุภายใน"¹

ธาตุน้ำเป็นส่วนประกอบในร่างกายมนุษย์มี 12 ชนิด คือ (น้ำ) ที่ เสดก
หนอง เลือด เหงื่อ มันชน น้ำตา เพลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไชขอ น้ำมูตร (ปัสสาวะ)²

อาโปธาตุเป็นรูปธาตุ เป็นเครื่องสมานเป็นเครื่อง เกาะเกี่ยวพันทั้งหลายที่เกิด
รวมควยันนั้ให้รวมกันอยู่ได้ ไม่กระจัดกระจายไปทานเปรียบเหมือนกึ่งน้ำค้างที่ประสมกัมายาง
เพื่อประสานให้พันติดกันเป็นก้อนเป็นยาลูกกลอนใดละเนน³

เตโชธาตุหรือธาตุไฟ มีหน้าที่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง มีความร้อน ความเย็น
(ความร้อนน้อยหรือไม้อร้อน) เป็นคุณสมบัติ ในพระอภิธรรมแสดงว่า "...ความร้อน
ธรรมชาติที่ร้อน ความอน ธรรมชาติที่อน ความอบอน ธรรมชาติที่อบอน เป็นภายใน
เฉพาะตน เป็นอุปาทินนรูปข้างใน แม้นใดมีอยู่นี้เรียกว่า เตโชธาตุภายใน"⁴

¹อภิ.วิ.ธาตุวิภังค์. 35/116/91

²อภิ.ธาตุวิภังค์. 35/116/91

³ขุนสรรพกิจโกศล. คู่มือการศึกษารูปสังกหวิภาค พระอภิธรรมมคัถสังคหะ
ปริจเฉทที่ 6.. หน้า 19.

⁴อภิ.วิ.ธาตุวิภังค์. 35/117/92

ธาตุไฟเป็นส่วนประกอบในร่างกายมนุษย์มีอยู่ 4 ชนิด¹ คือ ไฟหรือความร้อน
ที่ทำให้ร่างกายอบอุ่นพอสบาย มีอยู่ทั่วร่างกายเป็นประจำเรียกว่า อุดมเตโช

ไฟหรือความร้อนที่ใช้ในการย่อยอาหาร (ที่เรียกว่าไฟธาตุ) มีอยู่เป็นประจำ
ตั้งแต่ลิ้นจนถึงทวารหนัก เรียกว่า ปาจกเตโช

ไฟที่บมหรือทำให้ร่างกายทรุโทรมเหี่ยวแห้ง มีเป็นประจำอยู่ทั่วร่างกาย
เรียกว่า ชีรณเตโช

ไฟที่ทำให้ร้อนเป็นไขโคลย มีจรมเป็นครั้งคราวเรียกว่า สุนตาปนเตโช

เตโชธาตุนี้จะเป็นรูปธาตุที่ของอาศัยความสัมพันธ์ของธาตุอื่น ๆ ก็ตาม แตก
เป็นธาตุที่มีประสิทธิภาพเหนือธาตุอื่น ๆ เพราะเป็นธาตุที่เป็นเหตุสำคัญให้ชีวิตดำรงอยู่ได้
ตัวอย่างเช่นหากอุดมเตโชให้ความอบอุ่นแก่ร่างกายไม่เพียงพอ หรือปาจกเตโชไม่พอย่อย
อาหาร ชีวิตก็ดำรงอยู่ต่อไปไม่ได้ เป็นต้น

วาโยธาตุหรือธาตุลม มีหน้าที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหว มีการขยายตัวและหดตัว
เป็นคุณสมบัติ ในพระอภิธรรมแสดงว่า "...ความพัดไปมา ธรรมชาติที่พัดไปมา ความแครง
กิ่งแห่งรูป เป็นภายใน เฉพาะตน เป็นอุปาทินนรูปข้างใน แม่นใดมีอยู่ นี้เรียกว่า วาโย
ธาตุภายใน"²

ธาตุมืดเป็นส่วนประกอบในร่างกายมนุษย์มีอยู่ 6 ชนิดคือ³

¹ขุนสรพกิจโกศล. คู่มือการศึกษาารปลังคหวิภาค พระอภิธรรมมัตถสังคหะ
ปริจเฉทที่ 6, หน้า 20.

²อภิ.วิ.ธาตุวิงศ์. 35/118/93

³ขุนสรพกิจโกศล. คู่มือการศึกษาารปลังคหวิภาค พระอภิธรรมมัตถสังคหะ
ปริจเฉทที่ 6, หน้า 23.

ลมที่พัดชนเบื้องบน เช่น การเรือ การหวาย การโอบ การจาม เป็นต้น เรียกว่า
อุทฺธกมฺวโย

ลมที่พัดลงสู่เบื้องต่ำ เช่น การผายลม การเบ่ง (ลมเบ่ง) เป็นต้น เรียกว่า
อุโธกมฺวโย

ลมที่อยู่ในช่องท้อง ทำให้เกิดอาการปวดท้อง เสียท้อง เป็นต้น เรียกว่า
กฺุณฺธิสฺวโย

ลมที่อยู่ในลำไส้ เช่น เมื่อเกิดอาการท้องร้อง เป็นต้น เรียกว่า โภฏฺฐาสฺวโย

ลมที่พอกอยู่ที่ร่างกาย ทำให้ไทรในร่างกายได้เรียกว่าอุกฺกมฺงฺกานฺสาธาธาโย

ลมหายใจเข้าออก เรียกว่า อุตฺสาสฺปฺสฺสาธาโย

ธาตุทั้ง 4 หรือมหาธาตุรูป 4 นี้เป็นสหธาตุกรรม คือเป็นธรรมที่เกิดพร้อมกันเกิด
ร่วมกัน กล่าวคือไม่ว่าจะปรากฏ ณ ที่ใด จะตองปรากฏ ณ ที่นั้นครบทั้งคณะ คือทั้ง 4 ธาตุ
เสมอเป็นนิจและแน่นอน ต่างกันแต่เพียงว่า อาจจะมีธาตุใดธาตุหนึ่งยิ่งและหย่อนกว่ากัน
เท่านั้น จะขาดธาตุใดธาตุหนึ่งใน 4 ธาตุนี้ไปแม้แต่เพียงธาตุเดียวไม่มีเลย¹

ธาตุทั้ง 4 นี้ พุทธปรัชญาได้วิเคราะห์ลงไปถึงหน่วยที่เล็กที่สุดเป็นปรมาณ เรียกว่า
วายุปรกฺลาป ซึ่งแปลว่า รูปที่อยู่รวมกันเป็นหมวดหมู่ มีลักษณะประกอบพร้อมด้วยองค์ 4 คือ

- (1) เกิดพร้อมกัน 1
- (2) ดับพร้อมกัน 1
- (3) มีธาตุสัยพร้อมกัน 1 และ
- (4) ตองเป็นทรววมแห่งองค์ทั้ง 3 นี้ด้วยอีก 1²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.

พุทธปรัชญาได้คำนวณขนาดของแต่ละรูปกลาปโดยใช้กำหนดมาตราแบบ
คณิตศาสตร์ดังนี้

- 1 อังคละ (1 นิ้ว) = 7 ัญญูมาส
- 1 ัญญูมาส (เมล็ดข้าวเปลือก) = 7 อูกา (หัวเหา)
- 1 อูกา = 7 ลิกขา (1 ลิกขา = 46,646 รูปกลาป)
- 1 ลิกขา = 36 รตเณ (ละอองรด)
- 1 รตเณ = 36 คัชชารี (ละอองแดด)
- 1 คัชชารี = 36 อนุ
- 1 อนุ = 36 ปริมาณ¹

ดร. กัปสิว เอฟ. ชยสุริยะได้ตั้งข้อสังเกตว่าขนาดของปริมาณ จากการ
คำนวณ ตามหลักของพุทธปรัชญา มีขนาดใกล้เคียงกับผลการค้นคว้าของนักวิทยาศาสตร์
คือ 1 ปริมาณ (49 รูปกลาป) จะมีขนาดโดยประมาณ 10^{-10} ซม. ในขณะที่
นักวิทยาศาสตร์ค้นพบว่าปริมาณ 1 หน่วยจะมีขนาด 10^{-8} ซม.²

1ค.ขนาดประทีป. อภิธานปิฎกภาพรวมทั้งสี่. หน้า 31. อ้างใน ปรัชญา
การศึกษาของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ของ นายวิจิตร เกศวิสิษฐ์. (วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520),
หน้า 45.

2"Since there are 49 Rupa Kalapas to a Paramanu (Paramatthe Dēpanē Anutika), we get the remarkable approximation to the scientists' calculation of the size of an atom which 10^{-8} of a Cm. The Buddhists' value 10^{-10} cm. makes it therefore larger than the atomic nucleus and smaller than the atom." Dr. W.F.Jayasuriya, The Psychology and Philosophy of Buddhism, Y.M.B.A. Press. Colombo, 1963, p.79.

รูปกลาปของธาตุทั้ง 4 เมื่อเกาะกุมกันหรือรวมตัวกันเข้า ทำให้เกิดคุณสมบัติต่าง ๆ ขึ้น เรียกว่าอุปาทายรูป ซึ่งแปลว่ารูปอาศัยมี 24 รูป ในจำนวนนี้ 14 รูปเกิดจากมหาภูตรูปหรือธาตุ 4 อีก 10 รูปเกิดจากอุปาทายรูป 14 รูปนั้น ดังนี้

(ก) อุปาทายรูปที่อาศัยธาตุ 4 เกิดขึ้นโดยตรง 14 รูป

(1) รูปฝ่ายรับ 5

รับดี	จักขุปสาท	} รวมเรียกว่า ปสาทรูป 5
รับเสียง	โสตปสาท	
รับกลิ่น	ฆานปสาท	
รับรส	ชีวหุปสาท	
รับสัมผัส	กายปสาท	

(2) รูปฝ่ายเรา 4

ดี	วิญเณะ	} รวมเรียกว่า โภจรูป 4
เสียง	สัททะ	
กลิ่น	คันธะ	
รส	รสชะ	

(3) รูปแสดงเพศ 2

เพศชาย	บุริสภาวะ	} รวมเรียกว่า ภาจรูป 2
เพศหญิง	อิตถีภาวะ	

(4) รูปเป็นทนต์ของจิต 1 คือ ทหะ

(5) ชีวิตรูป 1 คือ ชิวตะ

(6) โอชะรูป 1 คือ อาหาระ

(ข) รูปที่เกิดจากรูป 14 ข้างบนอีก 10

(1) ธาตุของว่าง คือ อากาตะ หรือ ปริจเฉท

(2) ธาตุที่ทำให้เกิดพฤติกรรม 2

ทางกาย กายวิญญูติ

ทางวาจา วจีวิญญูติ

รวมเรียกว่า วิญญูติรูป 2

(3) ธาตุที่แสดงภาวะพิเศษของรูป 3

ความเบา ลหุตา

ความอ่อน มุทตา

ควรควรแก่การงาน กัมมัญญตา

รวมเรียกว่า วิการรูป 3

(4) ธาตุแสดงลักษณะโดยกาล 4

ขณะแรกเกิด อุปรยะ

ขณะสืบทอด สันคิติ

ขณะเสื่อม ชะตา

ขณะดับ อนิจจตา

รวมเรียกว่า ลักษณะรูป 4

อุปทนายรูป 24 นี้ ดร. คัมภีร์ เสง. ชัยสุริยะ อธิบายว่า "...เป็นธาตุที่มีอยู่ภายในแต่ละหน่วยของธาตุ (รูปกาลาป) เหมือนอนุภาคที่อยู่ภายในอะตอม...."¹

บอเกิดของรูป รวบรวมประกอบของมนุษย์ส่วนที่เรียกว่ารูปทั้งหมด 28 รูปนี้ พระอิศวรรมยังโคธธิบายต่อไปถึงสมุฐานหรือบอเกิดของรูปทั้ง 28 เพื่อแสดงว่ามีรูปที่มีอยู่ลอย ๆ อย่างอิสระ รูปสมุฐานหรือสมุฐานที่ทำให้เกิดรูปมี 4 สมุฐาน คือ

¹"We now come to the twenty-four Secondary or Derived elements...These it should be remembered are elements within particular units (Rūpa Kalāpas), like the elementary particles within atoms." เรื่องเดียวกัน, หน้า 82.

- (1) กัมมสมุฏฐาน มีกรรมเป็นสมุฏฐานให้เกิด กรรมในต้นหนายถึง อคติกรรม
- (2) จิตตสมุฏฐาน มีจิตเป็นสมุฏฐานให้เกิด
- (3) อุตตสมุฏฐาน มีอุตเป็นสมุฏฐานให้เกิด
- (4) อาหารสมุฏฐานมีอาหารเป็นสมุฏฐานให้เกิด

รูปทั้ง 28 ที่เมื่อเกิดโคธแก่สมุฏฐานดังกล่าวนี้บางรูปเกิดจากสมุฏฐานเดียว บางรูปต้องมีอเกิดประกอบรวมกันมากกว่าหนึ่งขึ้นไปไม่เท่ากัน ซึ่งไม่อาจนำมากล่าวในรายละเอียดได้ทั้งหมดในที่นี้ นอกจากขอยกตัวอย่างเฉพาะที่สำคัญพอให้เข้าใจ เช่น มหาภูตรูป 4 มีสมุฏฐานทั้ง 4 คือ กรรม จิต อุต และอาหารเป็นอเกิด รูปแสดงเพศในอุปาทายรูป มีกรรมเป็นสมุฏฐาน และรูปที่ทำให้เกิดพฤติกรรมทางกายและวาจา มีจิตเป็นสมุฏฐาน เป็นต้น

ข้อสังเกตจากสมุฏฐานของรูปดังกล่าว จะเห็นว่าจิตเป็นองค์ประกอบสำคัญ และแม้แต่มสมุฏฐานก็ต้องขึ้นอยู่กับจิตอีกด้วย ทำให้สรุปพระระณะของพุทธปรัชญาเกี่ยวกับรูปหรืออภินยหนึ่ง "กาย" ของมนุษย์ได้ว่าเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของจิตเพื่อการดำรงอยู่ และแม้พุทธปรัชญาจะรับรองการมีอยู่ของรูป แต่ก็มีฐานะคอยทูลหาจิต หากรูปไม่เป็นที่ตั้งของจิตก็จะมีค่าเท่ากับสสารทั่วไป อันไม่อาจนำมาพิจารณาในแง่ของจริยธรรมได้เลย ✓

2.2 จิต

ความหมายของคำว่า "จิต" ในพุทธศาสนา

พจนานุกรมทางพุทธศาสนา ของสตีฟ ปญญาภาพ อธิบายความหมายของคำว่า "จิต" ว่าเป็นคำนามหมายถึงสภาพที่นึกคิดหรือเป็นธรรมชาติที่อยู่กับกาย ใช้เป็นโวพจน์ของคำว่า "ใจ" และ "วิญญาณ"¹

¹ สตีฟ ปญญาภาพ. "พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา". (สำนักพิมพ์เกษม
ยวรรณกิจ. 2514), หน้า 78, 355.

นอกจากนี้ จิตยังเป็นไวยากรณ์กับคำอีกหลายคำ ซึ่งใช้แสดงหน้าที่ต่าง ๆ กันไป

ค. ๕1
คิงน

- (1) ธรรมชาติโดยอมกิต ธรรมชาตินั้นชื่อว่า จิต
- (2) ธรรมชาติโดยอนนอบไปหาอารมณ์ ธรรมชาตินั้นชื่อว่า โมน
- (3) ธรรมชาติของจิตที่รวบรวมอารมณ์ภายใน ชื่อว่า หทัย
- (4) ธรรมชาติที่มีผัสสะภายในชื่อว่า มานัส
- (5) ธรรมชาติที่มีลักษณะของใสมีชื่อว่า ปิตตะระ
- (6) ธรรมชาติที่ท่องเที่ยวอายตนะเป็นเครื่องติดต่อดารมณ์ที่มากกว่าหกชื่อว่า

หมายคนะ

- (7) ธรรมชาติของจิตที่ท่องเที่ยวอายตนะเป็นอินทรีย์ที่ครองความเป็นใหญ่
ในกิจการทั้งปวงมีชื่อว่า มนินทรีย์
- (8) ธรรมชาติของจิตที่ร่าเริงในอารมณ์ชื่อว่า วิญญาณ
- (9) ธรรมชาติของจิตที่วิญญาณเป็นเหตุปัจจัยประกอบมีชื่อว่า วิญญาณขันธ
- (10) ธรรมชาติของจิตที่รู้อารมณ์ชื่อว่า มโนวิญญาณธาตุ

ลักษณะของจิต จิตมีสภาพหรือลักษณะแบ่งได้เป็น 2 อย่างคือ

- (1) สามัญลักษณะ หมายถึงลักษณะสามัญของจิตที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติ
เช่นเดียวกับสภาวธรรมอื่น ๆ คือลักษณะที่ถูกรวมง่ากวยกฎไตรลักษณ์ ได้แก่
ลักษณะอนิจจัง คือไม่เที่ยง ไม่มั่นคง หมายถึงว่า ไม่ยั่งยืน ไม่ตั้งอยู่ใดตลอดกาล
ลักษณะทุกขัง คือทนอยู่ไม่ได้ เพราะเป็นสิ่งที่ไม่ยั่งยืน ทนอยู่ไม่ได้ตลอดกาล

มีอาการเกิดขึ้นอยู่รำไป

¹ขุนสรพกิจโกศล, คู่มือการศึกษาจิตปริมัตต พระอภิธรรมมัตตสังคหะ ปริจเฉทที่

1, (คณะธรรมสภาจันดา วัคมหาธาตุ, 2517), หน้า 13.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 14-15

ลักษณะอนัตตา คือ เป็นสิ่งที่ไม่มีความเป็น สิ่งที่มีบัญญัติเข้าไยงย่น ไท้ทนอยู่ ไม่ให้
เกิดกับไม่ได้

(2) วิเสสลักษณะ หรือ ลักษณะที่จิตของจิต หมายถึงลักษณะเฉพาะตัวที่ทำให้
เป็นจิตมี 4 ลักษณะ¹ คือ

ลักษณะ คือ ลักษณะประจำตัวหรือธรรมชาติของจิต ไค้แก่ การรู้แจ้งในอารมณ์
ระตะ คือ หน้าที่กิจการของจิตที่ดำเนินไปตามลักษณะเฉพาะตัวมัน ไค้แก่การ เป็น
ประธานในการรู้งบง (ทางอายตนะทั้ง 6)

ปัจจัยปฏิฐาน คือ อาการที่ปรากฏอันเกิดจากการทำงานของจิต ไค้แก่อาการเกิด
กับเกิดขึ้นต่อเนื่องกันไม่ขาดสาย

ปฏิฐาน คือ เหตุไค้กลที่ทำให้เกิดของจิต เช่น วัตถุประสงค์ อายตนะและมนสิการ การ
กระทบกันของเหตุไค้กลทั้ง 3 นี้ ทำให้เกิดอาการทำงานและการปรากฏของจิตหรือวิญญาณที่
ต่อเนื่องไม่ขาดสาย

ประเภทของจิต ในพระสุคัมภีฎ มีพุทธวจนะแสดงความสำคัญของจิตไว้เป็น
อันมาก มีการวิเคราะห์จิตออกเป็นประเภทต่างๆและอธิบายธรรมชาติของจิตว่าเป็นอนัตตา²
แต่ยังไม่ไค้ทำการวิเคราะห์ห่องคประกอบของจิตลงไปจนถึงที่สุด เพื่อแสดงให้เห็นการทอนจิต
ลงเป็นหน่วยย่อย ๆ และการทำงานของหน่วยจิตแต่ละหน่วยให้สอดคล้องกับธรรมชาติของจิต
ดังกล่าว

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

² สัจ.สพ.อุทายีสูตร. 18/300/201

เพื่อที่จะได้สามารถอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางจิตได้อย่างกว้างขวาง เพื่อเป็นการยืนยันว่าธรรมชาติของจิตเป็นอนัตตาและเกิดขึ้นควยอาศัย เหตุปัจจัย เช่นเดียวกับกาย ตลอดจนเพื่อให้สอดคล้องกับคำอธิบายของพุทธปรัชญาในเรื่องจักรวาลวิทยา ที่แบ่งออกเป็นภพภูมิต่าง ๆ พระอภิธรรมจึงได้วิเคราะห์ท่อนย่อยของประกอบของจิตลงเป็น 89 หน่วย หรือโดยพิสดารเป็น 121 หน่วย โดยแยกเป็นประเภทตามอาการของจิตเป็น 4 ประเภท คือ

- (1) กามาวจรจิต 54 ดวง
- (2) รูปาวจรจิต 15 ดวง
- (3) อรูปาวจรจิต 12 ดวง
- (4) โลกุตตรจิต 8 ดวง หรือโดยพิสดาร 40 ดวง

สรุปลักษณะของจิตแต่ละประเภทได้โดยย่อดังนี้

(1) กามาวจรจิต เป็นจิตประเภทที่ยังติดข้องอยู่ในกามตัณหาหรือเป็นจิตที่ส่วนมากท่องเที่ยววนเวียนอยู่ในกามภูมิ จิตประเภทนี้เรียกสั้น ๆ ว่ากามจิต มี 54 ดวง จำแนกได้เป็น 3 พวกคือ

อกุศลจิต เป็นจิตที่ไม่ดี เป็นบาปและให้ผลเป็นทุกข์ อกุศลจิตมักจะเกิดได้ง่าย และเกิดไคบ่อย เพราะเมื่อจิตได้รับอารมณ์ใดแล้ว ส่วนมากมักไม่ได้พิจารณาให้ลึกซึ้งถึงสภาพแห่งความเป็นจริงของอารมณ์ที่ประสบนั้นมีอยู่ 12 ดวง แบ่งตามรากเงาที่เกิดของดวงจิตคือ

(ก) โลภมูลจิต มี 8 ดวง มี รากเงามาจากโลภะเป็นตัวนำ ไคแก่ความอยากได้ ความต้องการ ความชอบใจในอารมณ์

ขุนสรพกิจโกศล,

คู่มือการศึกษา จิตปริทัศน์ พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉท

(ข) โทสมุจจิตมี 2 ดวง มีรากเงาจากโทสะเป็นต้นนำ ได้แก่ความไม่ชอบใจ ความเสียใจ กุศลมีใจ รำคาญใจ เกลียศ กถัว ประทุษร้าย ฯลฯ

(ค) โมหมุจจิต มี 2 ดวง มีรากเงาจากโมหะเป็นต้นนำ ได้แก่ความหลง ความมึนงง ความไม่รู้เหตุผลตนปลาย

อเหตุกจิต เป็นจิตที่ไม่เป็นบุญไม่เป็นบาป เพราะไม่มีเหตุบุญหรือเหตุบาปมาช่วย เป็นจิตที่มีประจำอยู่แล้วทั่วทุกตัวคนและเกิดอยู่เป็นนิจ มี 18 ดวง แยกเป็น 3 จำพวก คือ

(ก) อกุศลวิบากจิต เป็นจิตที่เป็นผลของอกุศลกรรม ซึ่งได้สั่งสมกระทำมาแล้วแต่อดีต มี 7 ดวง ตามเหตุเกิดของจิตทางสัมมัตถ์ 5 รวมทั้งการรับอารมณ์และการพิจารณาอารมณ์ทั้ง 5 ที่ไม่คิด

(ข) อเหตุกกุศลวิบากจิต เป็นจิตที่เป็นผลของกุศลกรรมที่ได้สั่งสมกระทำมาแล้วแต่อดีต มี 8 ดวง เช่นเดียวกับอกุศลวิบากจิต แต่เป็นไปในทางที่ดี

(ค) อเหตุกภิกขจิต เป็นจิตที่ไม่ใช่ผลของบาปอกุศลหรือบุญกุศลแต่อย่างใด และไม่ใช่เป็นจิตที่เป็นกุศลหรืออกุศลด้วย เป็นจิตที่ไม่มีเจตนา สักแต่ว่ากระทำไปตามหน้าที่การงานของตนเท่านั้นเอง จึงไม่ก่อให้เกิดผลบุญหรือบาปต่อไป มักเกิดขึ้นในกรณีที่เป็นการรับรู้ ในสิ่งที่ไม่กระทบกระเทือนถึงตัวผู้ มี 3 ดวง

กามาวจรโสภณจิต เป็นจิตฝ่ายที่ดีงาม แม้จะยังท่องเที่ยวอยู่ในกามภูมิ แต่ก็ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและผู้อื่นมี 24 ดวง แยกเป็น 3 จำพวกคือ

(ก) มหากุศลจิต เป็นกุศลจิตที่กว้างขวางมากมายมีได้ทั่วไป และเป็นต้นตอของกุศลทั้งปวงมี 8 ดวง แบ่งตามลักษณะที่เกิดว่าเกิดพร้อมด้วยความยินดีหรือความวางเฉย ประกอบด้วยปัญญาหรือไม่และเกิดขึ้นโดยมีสิ่งชักจูงหรือเกิดขึ้นเอง

(ข) มหาวิบากจิต เป็นจิตที่เป็นผลของมหากุศล ทำบุญทำกุศลด้วยมหากุศลจิต ใดๆ ก็ได้อันเป็นผลของมหากุศลอย่างนั้น จึงมี 8 กวงเท่ากัน

(ค) มหากิริยาจิต เป็นจิตที่สำเร็จในการคิด การทำ การพูดของพระอรหันต์ทั้งหลาย ผู้สิ้นกิเลสทั้งปวงโดยสิ้นเชิงแล้ว การคิด การทำการพูดเหล่านั้นจึงหาก่อให้เกิดผลในอนาคตไม่ว่าเป็นจิตที่อาศัยอยู่ในโลกียวัคค แต่ไม่ตกเป็นทาสของโลกียวิสัย มีจำนวน 8 กวงเท่ากัน เป็นมหากุศลจิตที่เกิดแก่พระอรหันต์นั่นเอง

(2) รูปาวจรจิต เป็นจิตที่เข้าถึงรูปฌาน หรือเป็นจิตที่โดยมากท่องเที่ยวอยู่ในรูปภูมิ รูปาวจรจิตเป็นจิตที่สามารถควบคุมอารมณ์ความรู้สึกทางอายตนะส่วนต่าง ๆ ได้แล้ว จนกระทั่งจิตมีอารมณ์พิเศษคือ ฉาน ต่างกับกามาวจรจิตที่มีผัสสาารมณ์เป็นอารมณ์ ฉานคือ ธรรมชาติที่มีการเพ่งอารมณ์ของจิตเป็นหนึ่งแนวแน้อยู่กับอารมณ์ของฉาน เป็นจิตที่มีความสามารถขมุกขมูตหันเหทางกามคุณได้ ฉานในระดับ จิตนี้จะเกิดขึ้นโดยอาศัยรูปวัตถุมาเพ่ง

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อารมณ์จนกำจิตนิวรรณ¹ หรือสภาวะธรรมทางใจที่ซัดซางหรือ เป็นอุปสรรคต่อการ เป็นสมาธิ ของจิตออกไปได้โดยเด็ดขาด จำแนกเป็นรูปาวจรกุศลจิต รูปาวจรวิบากจิตและรูปาวจร กิริยาจิต ดังนี้

นิวรรณ อันเป็นเครื่องกีดขวางไม่ให้เกิดฉนาคโคมี 5 ประการคือ

- (1) กามฉันทะนิวรรณ คือความศรัทธาในกามคุณ อันมีรูป รส กลิ่น เสียงและ การสัมผัสเป็นอารมณ์
- (2) พยาบาทนิวรรณ คือความหมกมุ่นในอันที่จะคิดการปองร้ายผู้อื่น
- (3) ถีนมิถนิวรรณ คือความท้อแท้ ทศท ไม่มีกำลังใจที่จะกระทำดี
- (4) อหังจกุกกัจจนนิวรรณ คือความฟุ้งซ่านของจิตไม่สามารถจดจอบทำการสิ่งใด
- (5) วิจิกิฉณานิวรรณ คือ ความลังเลไม่แน่ใจ ทำให้ไม่สามารถตัดสินใจหรือลงความ เห็นที่จะกระทำสิ่งใดต่อไปได้

ธรรมสำหรับขมนิวรรณเพื่อให้เกิดฉนาคโคมี 5 ประการคือ

- (1) วิตก คือการพิจารณาการกระทำของจิต โดยอาศัยการเพ่งไปสู่อารมณ์ที่ จิตกำลังรับรู้ ช่วยกำจัด ถีนมิถนิวรรณได้
- (2) วิจาร์ คือการรักษาระดับอารมณ์ของจิตให้มันอยู่ในอารมณ์ที่เพ่งอยู่ ทำให้ จิตมีพลังเข้มแข็ง ขจัดวิจิกิฉณานิวรรณได้
- (3) ปิติ คือความสงบอิ่มเอิบใจขณะที่ดวงจิตแน่วแน่ในอารมณ์ที่เพ่งใช้กำจัด พยาบาทนิวรรณให้หมดไป
- (4) สุข คือความสบายใจ สุขใจ เมื่อดวงจิตสงบแน่วแน่ในอารมณ์ที่เพ่งความสุขสงบ ไม่กระสับกระส่ายของจิตช่วยกำจัดอหังจกุกกัจจนนิวรรณ
- (5) เอกัคคตา คือการที่จิตมีสมาธิแน่วแน่ในอารมณ์ของจิตเพียงอย่างเดียว ไม่คำนึงหรือกระสับกระส่ายถึงความต้องการทางกามารมณ์ หรือกามฉันทะนิวรรณ

(ก) รูปาวจรกุศลจิต เป็นจิตที่บำเพ็ญกุศลจนถึงรูปฌานมีจำนวน 5 ดวง แบ่งตามระดับขององค์ฌานที่ขจัดนิวรณ์ได้ 5 ระดับคือ

ปฐมฌาน	ประกอบด้วย วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา
ทุติยฌาน	ประกอบด้วยองค์ฌานเพียง 4 ละวิตกออกไปได้
ตติยฌาน	ประกอบด้วยองค์ฌานเพียง 3 และวิตกและวิจารณ์ได้
จตุตถฌาน	ประกอบด้วยองค์ฌานเพียง 2 คือสุขและเอกัคคตา
ปัญจฌาน	ประกอบด้วยเอกัคคตาและอุเบกขา

บุคคลผู้มีจิต ระดับรูปฌานชั้นใดชั้นหนึ่งนี้เป็นจิตที่มีปัญญาและคุณธรรมอยู่ในระดับพรหมโลกชั้นรูปพรหม

(ข) รูปาวจรวิบากจิต เป็นจิตที่เป็นผลของรูปาวจรกุศลจิต จึงมีจำนวน 5 ดวง เทากัน เป็นจิตของรูปพรหมในพรหมโลก

(ค) รูปาวจรกิริยาจิต เป็นจิตโดยเฉพาะของพระอรหันต์ที่เขารูปฌาน จึงมีจำนวน 5 ดวง เทากัน เพราะเทากันเป็นรูปาวจรกุศลจิตที่เกิดกับพระอรหันต์ตนเอง

อนึ่ง จิตที่ได้รับการพัฒนาให้มีคุณภาพที่บริสุทธิ์สูงขึ้นตั้งแต่ระดับรูปาวจรจิตขึ้นไป จะมีความสามารถในการรับรู้ได้อย่างพิเศษทางจิต เป็นผลพลอยได้เกิดขึ้นจากการฝึกอบรมจิต เรียกว่าอภิญญา เป็นความสามารถพิเศษของจิตที่มีอิทธิฤทธิ์สำแดงปาฏิหาริย์ได้ เช่น ระลึกชาติได้ มีหูทิพย์ ตาทิพย์ รูจิตใจผู้อื่น เป็นต้น¹

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ขุนสรพกิจ โภศล. "คู่มือการศึกษาแก่นักฐานสังคหวิภาค พระอภิธรรมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ 5, (คุณธรรมสาส์น. วัคมหาธาตุ. 2509,)หน้า 99-107.

(3) อรุณาจักรจิต¹ คือจิตที่มีอารมณ์เป็นองค์ตามโดยไมตองอาศัยการเพ่งรูป เป็นจิตที่โดยมากท่องเที่ยวอยู่ในอรุณาจักร จำแนกตามเจตนาที่ยังให้ เกิด 3 ประเภท คือ อรุณาจักรกุศลจิต อรุณาจักรวิบากจิตและอรุณาจักรกิริยาจิต ดังนี้

(ก) อรุณาจักรกุศลจิต เป็นจิตที่บำเพ็ญกุศลจนถึงอรุณาจักรมี 4 ดวงตาม ประเภทของสิ่งที่อารมณ์กำหนดคือ

อากาศสามัญจายตนกุศลจิต คือจิตที่เกิดขึ้นจากการทำสมาธิโดยอาศัยอากาศธาตุ (ความว่างเปล่า) เป็นอารมณ์

วิญญาณสามัญจายตนกุศลจิต คือจิตที่เกิดขึ้นจากการทำสมาธิโดยยึดพิจารณาเวณญาณ ของตนเป็นอารมณ์

อากิญจัญญายตนกุศลจิต คือจิตที่เกิดขึ้นจากการทำสมาธิโดยพิจารณาความไม่มีตัวตนของสรรพสิ่ง เป็นอารมณ์

เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิต คือจิตที่เกิดขึ้นจากการทำสมาธิโดยพิจารณา สัญญา คือธรรมชาติที่สงบละเอียดอ่อนและประณีตเป็นอารมณ์

(ข) อรุณาจักรวิบากจิต เป็นจิตที่เป็นผลของอรุณาจักรกุศลจิตเป็นจิตของอรุณาจักรพรหมในพรหมโลก มีจำนวน 4 ดวงเท่ากับอรุณาจักรกุศลจิต

(ค) อรุณาจักรกิริยาจิต เป็นจิตโดยเฉพาะของพระอรหันต์ เขาอรุณาจักร จึงมีจำนวน 4 ดวงเท่ากับเป็นอรุณาจักรกุศลจิตที่เกิดกับพระอรหันต์ตนเอง

¹ขุนสรรพกิจโกศล.

คู่มือการศึกษาจิตปรมัตถ์ พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉท

(4) โลกตตรจิต¹ มาจากคำว่า โลก + อุตฺตร + จิต แปลว่าจิตที่อยู่เหนือโลก หมายความว่า เป็นจิตที่มีอารมณ์เหนือโลกที่พ้นจากโลก คือมีนิพพานเป็นอารมณ์

อีกนัยหนึ่ง โลกตตรจิตมีความหมายว่าเป็นจิตที่กำลังประหารกิเลส หมายความว่า โลกตตรกุกุศลจิตหรือมกฺกจิตนั้นกำลังทำการประหารกิเลสอยู่ โลกตตรวิบากจิตหรือผลจิตเป็นจิตที่เสวยผลซึ่งมกฺกจิตได้ประหารกิเลสสิ้นแล้ว ทำให้กิเลสต่าง ๆ หมกคั่นสูญไปบางส่วนหรือโดยสิ้นเชิงมี 8 ดวงคือ

โลกตตรกุกุศลจิต หรือ มกฺกจิต 4 ดวง เป็นจิตที่กำลังพ้นจากโลก กำลังประหารกิเลส คู่กับ โลกตตรวิบากจิต หรือผลจิต 4 ดวง ซึ่งเป็นจิตที่ได้ประหารแล้วซึ่งกิเลส ดังนี้

โสคาปัตติมกฺกจิต ตามรูปศัพท์ แปลความว่าจิตที่ถึงครั้งแรกซึ่งทางอันเป็นกระแสแห่งพระนิพพาน หมายความว่า ตกกระแสที่ไหลไปสู่พระนิพพาน โสคาปัตติมกฺกจิต เป็นจิตที่กำลังพ้นจากกามโลกเฉพาะส่วนที่เป็นอภายภูมิ คือ นรก เปรต อสุรกาย และคิรัจฉาน โสคาปัตติผลจิต เป็นจิตที่พ้นแล้วจากอภายภูมิโดยเด็ดขาด เกิดขึ้นแก่บุคคลใด บุคคลนั้นได้ชื่อว่า พระโสคาบัน ซึ่ง เป็นพระอรหันต์บุคคลอันแรก

สทฺทาคามีมกฺกจิต ตามรูปศัพท์แปลความว่า จิตที่ถึงซึ่งทางที่จะกลับมาอีกครั้งเดียว มีความหมายว่า เป็นผู้ที่จะกลับมาปฏิบัติในกามภูมิอีกครั้งเดียว คู่กับ สทฺทาคามีผลจิต ซึ่งเป็นผลที่เกิดจากสทฺทาคามีมกฺกจิต เกิดขึ้นแก่บุคคลใด บุคคลนั้นได้ชื่อว่า พระสทฺทาคามีหรือพระสทฺทาคามี

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 104-105.

อนาคามีมคคจิต ตามรูปศัพท์แปลความว่า จิตถึงซึ่งทางที่ไม่กลับมามาก มีความหมายว่า เป็นผู้ไม่กลับมามีปฏิสนธิในภพโลกอีก คือจะตงไปเกิดเป็นพรหมบุคคลในพรหมโลกแน่นอน เป็นคัมภีร์ อนาคามีผลจิต ซึ่งเป็นผลที่เกิดจากอนาคามีมคคจิต เกิดขึ้นกับบุคคลใด บุคคลนั้นโคชอวา พระอนาคามีเป็นพระอริยมคคคตัพพะจากภพโลกโดยเด็ดขาด

อรหัตตมคคจิต ตามรูปศัพท์แปลว่า จิตถึงซึ่งทางที่เป็นผู้ควรแก่การบูชาเป็นอย่างยิ่ง อรหัตตมคคจิต เป็นจิตที่กำลังพ้นจากรูปโลกและอรูปโลก คู่กับอรหัตตผลจิต ซึ่งเป็นจิตที่พ้นแล้วจากรูปโลกและอรูปโลกโดยเด็ดขาด เกิดขึ้นกับบุคคลใด บุคคลนั้นโคชอวา พระอรหันต์ เป็นพระอริยมคคคตัพพะสูงส่งสุดสิ้นอาสวะกิเลสแล้ว เป็นอเสกขบุคคล คือบุคคลที่ไม่ต้องศึกษา ไม่ต้องปฏิบัติอีกแล้ว เพราะบริสุทธิ์หมดจดสิ้นเชิงแล้ว พระอรหันต์เมื่อปรินิพพานแล้วไม่ต้องปฏิสนธิอีกเลย เป็นอันพ้นจากสังสารวัฏฏ์ ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

โลกุตตรจิต 8 ดวงนี้เมื่อแจกไปคามองคณที่เขาดังซึ่งมีอยู่ 5 ประเภท ก็เป็นโลกุตตรจิตอย่างพิสดาร 40 ดวง¹ ดังนี้

ประเภทที่ 1 โลกุตตรจิต 8 ดวง มีองค์ฌานประกอบ 5 องค์ ได้แก่ วิทก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา (คือโลกุตตรจิตที่ประกอบด้วยปฐมฌาน)

ประเภทที่ 2 โลกุตตรจิต 8 ดวง มีองค์ฌานประกอบ 4 องค์ ได้แก่ วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา (คือโลกุตตรจิตที่ประกอบด้วยทุติยฌาน)

ประเภทที่ 3 โลกุตตรจิต 8 ดวง มีองค์ฌานประกอบ 3 องค์ ได้แก่ ปิติ สุข เอกัคคตา (คือโลกุตตรจิตที่ประกอบด้วยตติยฌาน)

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 136.

ประเภทที่ 4 โลกุตตรจิต 8 ดวง มีองค์ตามประกอบ 2 องค์ ได้แก่ สุข
เอกัคคตา (คือโลกุตตรจิตที่ประกอบด้วยจตุตถฌาน)

ประเภทที่ 5 โลกุตตรจิต 8 ดวง มีองค์ตามประกอบ 2 องค์ ได้แก่ เอกุเบกขา
เอกัคคตา (คือ โลกุตตรจิตที่ประกอบด้วย ปฐมฌาน)

หน้าที่ของจิต จิตมีการทำงานตามหน้าที่อยู่ 14 ประการ¹ คือ

ปฏิสนธิกิจ หรือหน้าที่ของจิตในการสืบพันธุ์ใหม่ การปฏิสนธิของอารมณ์เจตสิก
แต่ละขณะจิต เกิดขึ้นครั้งเดียวอย่างรวดเร็ว คับไปแล้วจึงเกิดขึ้นรับอารมณ์ใหม่ จิตดวงใหม่
ปฏิสนธิกิจทำให้เกิดการสืบต่อทางการกระทำที่เกื้อเนื่อง เป็นวัฏจักรแห่งกรรม

ภวังคกิจ คือหน้าที่ของจิตในการรักษาสภาวะอดีตให้สืบต่อไปจนปัจจุบันและอนาคต
จนกว่าจะสิ้นอายุขัย ทำให้จิตมีการสืบต่ออารมณ์กันไปจนกว่าอารมณ์ใหม่จะเกิดขึ้น ซึ่งเป็น
ลักษณะการสะสมความทรงจำและประสบการณ์ไว้ในจิตใจ

อวชาวนกิจ คือหน้าที่ของจิตในการรับรู้อารมณ์มากมายทุกครั้งที่ในแต่ละกระแส
ของอายตนะ

ทัตสนกิจ คือ หน้าที่ของจิตในการทำหน้าที่เห็น ซึ่งมีการเกิดดับของรูปารมณ์อยู่
ทุกขณะจิตที่เห็น

ส่วนกิจ คือหน้าที่ของจิตโดยการทำหน้าที่ได้ยิน มีการเกิดดับของสัทธารมณ์อยู่ทุก
ขณะจิตที่มีการได้ยิน

ฆายนกิจ คือหน้าที่ของจิตในการรู้สึก มีมีการเกิดดับของคันธารมณ์อยู่ทุกขณะจิต
ที่มีการรู้สึก

¹พระนิตติเกศตรัสตร. ฉัตถรรณสังเขปและธรรมบางประการที่น่าสนใจ.
(ราชการมการพิมพ์, 2509), หน้า 90-92.

สายตณกิจ คือหน้าที่ของจิตในการรับรู้ มีการเกิดกับทุกขณะจิตที่มีการรับรู้

ผัสสนกิจ คือหน้าที่ของจิตในการรับรู้สิ่งที่มากระทบกาย มีการเกิดกับของ
โณรูปัพพารมณยทุกขณะจิตที่มีการสัมผัสทางกาย

สัมปฏิจฉนกิจ คือหน้าที่ของจิตในการรับอารมณ์ต่อจากอายตนะ คือตจากจักษุ-
วิญญาณ โสทวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน มีการเกิดกับทุกขณะจิตที่มีอารมณ์
กระทบ

สันตัมภกิจ คือหน้าที่ของจิตในการพิจารณาอารมณ์ที่รับมาจากสัมปฏิจฉนกิจ มีการ
เกิดกับอยู่ทุกขณะจิตที่มีอารมณ์มากระทบ

โวฏฐัพพณกิจ คือหน้าที่ของจิตในการจกว่าและตัดสินในอารมณ์ที่ได้พิจารณาแล้ว

ชวนกิจ คือหน้าที่ของจิตในการเสวย อารมณ์ตามโวฏฐัพพณกิจ ได้กำหนดรู้ มีการ
เกิดกับทุกขณะที่มีอารมณ์มากระทบ

ตทาลัมภณกิจ คือหน้าที่ของจิตในการรับอารมณ์จากชวนกิจ มีการเกิดกับเฉพาะบาง
อารมณ์เท่านั้น

จติกิจ คือหน้าที่ของจิตในการสืบต่อจากสภาพอดีตหรืออกุศล ทำให้เกิดสภาพใหม่
ขึ้นในชีวิตหนึ่ง ๆ มีการเกิดขึ้นครั้งเดียวแล้วดับไป คือ การแตกสลายของสังขารเดิมและจิต
วิญญาณสภาวะเก่าไปสู่สภาวะใหม่

2.3 เจตสิก

จากการวิเคราะห์จิตของพุทธปรัชญาของประกอบของจิต เรียกว่าเจตสิก เป็นส่วนที่ปรุงแต่งจิตให้เป็นไปต่าง ๆ มีลักษณะประกอบจิต 4 ประการ¹ คือ

- (1) เกิดพร้อมกันกับจิต
- (2) ค้ำพร้อมกันกับจิต
- (3) มีอารมณ์เดียวกับจิต
- (4) มีวัตถุอาศัยเดียวกันกับจิต

จิตมีธรรมชาติเป็นสังขตะ จะรู้อารมณ์โดยวางชัคเจนอย่างไรนั้นจำต้องอาศัยเจตสิกเขามาอธิบาย "ถ้าเจตสิกมิได้มี ก็จะไม่มีการเห็น ไคยีน คิณิก รัก โกรธ เกลียดและเมตตาการณาเลยเป็นอันขาด เพราะเจตสิกที่ประชุมกันหลายตัวเหล่านั้น แต่ละตัวก็ทำหน้าที่แต่ละอย่างสองอย่าง เพื่อให้การเห็น การไคยีน การคิณิก รัก โกรธ เกลียด และเมตตาการณาเกิดขึ้นมาได้"²

การวิเคราะห์จิตลงไปจนถึงองค์ประกอบส่วนย่อยที่สุดคือเจตสิกนี้ ทำให้เห็นได้ว่าชีวิตทางศีลธรรมของมนุษย์นั้นขึ้นอยู่กับเจตสิกที่มาประกอบจิตให้คิดหรือชั่ว ทำให้ตัวจิตเองไม่

ศูนย์วิทยุวิทยุทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ขุนสรพกิจโกศล, คู่มือการศึกษาเจตสิกปรมัตถ พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ 2 .(คณะธรรมสภาจัจฉา, วัดมหาธาตุ, 2513,)หน้า 2.

²บุญมี เมฆางกูร, ชีวิตภายหลังความตาย. เล่ม 3, (ร.พ.สุทธิสารการพิมพ์. 2512), หน้า 5.

เจตสิกทั้งหมด 52 ดวง แบ่งออกเป็น 3 กลุ่มคือ

(1) อัญญาเจตสิก คือเจตสิกที่เป็นองค์ประกอบจิตทั้งฝ่ายกุศล อุกุศลและ
อพยากตะมี 13 ดวง แบ่งเป็น

(ก) สัมพจิตตสาธารณเจตสิก มี 7 ดวง เป็นเจตสิกที่เป็นองค์ประกอบของ
จิตโดยทั่วไปทั้งหมด 89 ดวงหรือโดยพิสดาร 121 เมื่อจิตดวงใดเกิดขึ้น เจตสิกทั้ง 7 ดวง
นี้ย่อมเกิดประกอบกับจิตนั้นพร้อมกันทั้ง 7 ดวงเสมอไป ได้แก่

ผัสสเจตสิก เจตสิกที่ทำหน้าที่รับการกระทบอารมณ์ทางประตูจิตทั้ง 6 ซึ่งต้อง
ประกอบด้วยกรรม 3 ประการ เช่นการเห็นแต่ละครั้งประกอบด้วย รูป จักขุปสาทและวิญญาณ
มาประชุมพร้อมกัน จึงเกิดผัสสเจตสิกขึ้นประกอบจิต ทำให้เกิดการรับรู้ของจิตคือการ เห็นนั้น

เวทนาเจตสิก เป็นเจตสิกที่ทำหน้าที่รับอารมณ์ คือประกอบจิตให้เกิดความรู้สึก
สุขหรือทุกข์ทั้งทางกายและใจ และความรู้สึกเฉย ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์

สัญญาเจตสิก เป็นเจตสิกที่ทำหน้าที่จำแนกอารมณ์หรือเก็บอารมณ์ ความจำของ
บุคคลจะดีหรือไม่ขึ้นอยู่กับเจตสิกประเภทนี้

เจตนาเจตสิก คือองค์ประกอบจิตที่เป็นความตั้งใจ ความจงใจหรือความปรารถนา
จิตจะเกิดการเห็น การได้ยินหรือการคิดไม่โศดาไม่มืองค์ประกอบส่วนนี้ เจตนาเจตสิกเป็นตัว
กระตุ้นเตือนเจตสิกอื่น ๆ ให้ทำหน้าที่ร่วมกับตน

ขุนสรรรพกิจโกศล
ปริจเฉทที่ 2, หน้า 5-10.

คู่มือการศึกษาเจตสิกประมวล พระอภิธรรมมัตถสังคหะ

เอกัคคตาเจตสิก คือความตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวใดแก่สมาริในการกระทำกิจการ ต่าง ๆ ของจิต ถ้าจิตขาดเจตสิกนี้จะจับอารมณ์ไม่ได้เลย เช่น ขณะที่จิตทำหน้าที่รู้อารมณ์ จะมีเจตสิกหลายอย่างเข้าประกอบ ซึ่งต่างทำหน้าที่แต่ละอย่างของตัวไปอย่างกระจัดกระจาย จึงต้องมีเจตสิกนี้เข้าประกอบจิตให้มีการตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว

ชีวคินทริยเจตสิก เจตสิกนี้คือชีวิต หน่วยจิตเกิดขึ้นประกอบด้วยเจตสิกต่าง ๆ ความง่อนไข ชิวคินทริยเจตสิกนี้จะทำหน้าที่เชื่อมโยงเจตสิกต่าง ๆ ให้คุมเข้าด้วยกัน

มนสิการเจตสิก คือความใส่ใจในอารมณ์ ถ้ามีความใส่ใจเป็นอันดีคืออารมณ์ คือใส่ใจให้ถูกต้องตรงตามสาระแห่งความเป็นจริงแล้ว ย่อมก่อให้เกิดจิตที่ถึงาม ถ้าไม่มีความใส่ใจ เป็นอันดีคืออารมณ์ ก็ย่อมก่อให้เกิดจิตที่ไม่ดี

(ข) ปกิณณกเจตสิก เป็นเจตสิกเบ็ดเตล็ดไม่ประกอบด้วยจิตทั่วไป แต่ประกอบได้เป็นบางดวงมี 6 ดวง

(2) อกุศลเจตสิก คือเจตสิกที่ชั่ว ทับाप เจตสิกนี้เมื่อประกอบกับจิตแล้ว ก็ทำให้จิตเศร้าหมอง เรารอนและทำให้เสียศีลธรรม อกุศลเจตสิกมี 14 ดวง

(3) โสภณเจตสิก เป็นเจตสิกที่ดีงาม ไม่เศร้าหมอง ไม่เรารอน เมื่อประกอบกับจิตก็ทำให้จิตนั้นดีงามตั้งอยู่ในศีลธรรม มีอยู่ 25 ดวง

3.3 ความสัมพันธ์ของกายและจิตของมนุษย์

องค์ประกอบของมนุษย์ตามทรรศนะพุทธปรัชญาประกอบด้วย 2 องค์ประกอบใหญ่ คือ กายและจิต กายเป็นธาตุไมรู ส่วนจิตเป็นธาตุรู้ ตามมนุษย์มีแต่กายก็จะมีสภาพเป็นเหมือนสสารหรือวัตถุภายนอกทั้งปวง ไม่สามารถเกิดความรู้สึกและการกระทำทั้งดีและชั่ว มนุษย์จึงไม่อาจมีคุณภาพทางจริยธรรมใดตาปราศจากจิต ในขณะที่เกี่ยวกับจิตก็เป็นสมุฏฐานสำคัญในสมุฏฐานของกาย 4 ประการคั้งโลกถาวรมาแล้ว จึงอาจกล่าวได้ว่า

กายเกิดเพราะจิตเพื่อเป็นที่อยู่ของจิต¹ ทั้งกายและจิตจึงมีฐานะเป็นองค์ประกอบของกันและกัน

(1) ความสำคัญของกาย

พุทธปรัชญากล่าวถึงกายในฐานะเป็นอุปกรณของจิตในแง่ที่เป็นที่ค้ำหรือที่สัมผัสของจิตกับโลกภายนอก 5 ทาง (ทวาร 5) คือ จักขุทวาร โสคติวาร ฆานทวาร ชิวหาทวารและกายทวาร² กายจึงเป็นทั้งที่ค้ำและเป็นที่แสดงออกของจิต

ความทุกข์ของมนุษย์ที่แลเห็นได้มี 2 คือความทุกข์ทางกายและความทุกข์ทางใจ ความทุกข์ทางกาย เป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนืออำนาจมนุษย์จะเขาคควบคุมได้ เป็นสภาวะธรรมที่ต้องเป็นไปตามกฎธรรมชาติ มนุษย์อาจทำได้เพียงพยายามหลีกเลี่ยงไม่ให้เกิดขึ้นซึ่งเป็นไปได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น เช่นการระวังรักษาสุขภาพให้แข็งแรง เพื่อความปลอดภัยจากโรคภัยไข้เจ็บ ไม่ทำการใด ๆ ที่อาจเป็นอันตรายต่อร่างกาย ดำรงชีวิตด้วยความรอบคอบ แต่ในที่สุดมนุษย์ซึ่งถูกรอบงำไว้ด้วยกฎไตรลักษณ์ ก็หนีไม่พ้น ความแก่ ความเจ็บและความตายไปได้ ทางที่ตัดสุดเท่าที่มนุษย์จะทำได้ คือพยายามหาทางควบคุมจิตใจ ไม่ให้หวั่นไหวไปกับโลกธรรมทั้งหลายที่ต้องประสพ มนุษย์จะสามารถอยู่เหนือกฎธรรมชาติได้ด้วยอิสรภาพทางใจเท่านั้น แต่จะไม่สามารถมีอิสรภาพที่แท้จริงทางกายได้เลยแม้พระอรหันต์ ผู้สิ้นแล้วซึ่งอาสวะกิเลส เมื่อยังมีชีวิตอยู่ ก็ไม่สามารถควบคุมความเป็นไปทางกายได้ กิจกรรมทางกายก็ยังคงต้องดำเนินไปตามกฎไตรลักษณ์เหมือนปถุชนทั่วไป เพียงแต่พระอรหันต์สามารถควบคุมจิตใจให้สงบเฉย ไม่ให้เกิดความรู้สึกหวั่นไหวไปตามสภาวะทางกายเท่านั้นดังคำกราบทูลของพระนาคเสนเถระที่มีต่อพระยามิลินทว่า

¹ช.ท.คาถา.จิตตวรรค. 25/13/17

²สัง.สพ.กัณฑ์สุต. 18/342/226

ขอถวายพระพร ธรรมทั้งหลายสืบเหล่านี้ประจำกาย ย่อมแล่นไปตาม ย่อมครอบงำ
 กายทุก ๆ ภพ ธรรมสืบประการเหล่านี้ คือ เย็น ร้อน ความอยากขาว ความ
 ระหายน้ำ อัจจาระ ปัสสาวะ ความง่วงเหงาหาวนอน ความแก่ ความเจ็บ ความตาย
 ขอถวายพระพร ธรรมสืบประการเหล่านี้แลประจำกาย ย่อมแล่นไปตาม ย่อมครอบงำ
 กายทุก ๆ ภพ พระอรหันต์ไม่เป็นอิสระ ไม่เป็นเจ้าของ ไม่เป็นผู้อย่างอำนาจให้เป็นไป
 ในธรรมทั้งหลายสืบประการเหล่านี้¹

ทุกคราวมันเป็นการวิเคราะห์สภาวะธรรมทางภายในแง่ปรมาัตถธรรม คือความเป็น
 จริงสูงสุด ซึ่งถูกครอบงำด้วยกฎไตรลักษณ์ แต่ในแง่ศีลธรรมซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความ
 ประพฤติดีและความประพฤติชั่วนั้น พุทธปรัชญาที่มีทรรศนะว่ากาย เป็นมือเกิดของกิเลสอันหาที่
 สำคัญ ความอยากหรือความปรารถนาทางกายของมนุษย์ เมื่อเกินพอดีมัก เป็นเหตุให้มนุษย์ต้อง
 ประพฤติผิดศีลธรรมมากกว่าจะซัดจูงไปสู่ความประพฤติดีประพฤติชอบ ความทุกข์ทางใจ
 ของมนุษย์มักมีสาเหตุเบื้องต้นมาจากความอยากมีอยาก เป็นที่ไม่มีที่สุดอันเกี่ยวโยงถึง
 ความโลภในความสุขทางกาย เป็นเบื้องต้นมากกว่าอย่างอื่น

ในแง่พุทธปรัชญาจึงมีทรรศนะว่ากาย เป็นของต่ำกว่าจิต และมนุษย์สามารถเอา
 ชนะ ความต้องการทางกายใดด้วยการปฏิบัติตามหลักศีลธรรม ทพระพุทฺธของศตวรรษ
 ปฏิบัติไว้ตั้งแต่หลักเบื้องต้นสำหรับปถุชน จนถึงข้อปฏิบัติสำหรับบรรพชิตหรือผู้นิยบาลในระดัสูง
 "...เออ กายนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าเปรียบประดุจแผล, เทคนั้น บรรพชิตทั้งหลาย
 ไม่หมกมุ่น ทะนุบำรุงกายเหมือนรักษาแผล, ถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ไตร่ตรองว่า กายนี้
 มีทวารเก้า มีแผลอันใหญ่ มีหนังอันสกปรกปกปิดไว้ คายของโสโครกออกโดยรอบ ไม่สะอาดก็มี
 กลิ่นเหม็น คังนี้"²

¹มิลินทปัญหา, หน้า 433.

²มิลินทปัญหา, หน้า 110.

ความดีและความชั่วของมนุษย์อันเนื่องมาจากกรรม 3 ถ้าพิจารณาให้ดีจะเห็น
 วามจากการกระทำทางกายเสีย 2 ทาง คือทางกายกรรมและวจีกรรม¹ ในกาปฏิบัติ
 เพื่อการบรรลุจุดหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนาจึงเริ่มด้วยการเขาคความการกระทำทาง
 กายกอนควยขอปฏิบัติคือ ศีล แล้ว จึงขึ้นไปถึงการควบคุมทางจิตอันเป็นเบื้องต้นคือการทำ
 สมาธิและนำไปสู่ปัญญา คือการเห็นแจ้งในสังขารมในที่สุด

(2) ความสำคัญของจิต ตามทรรศนะพุทธปรัชญา จิตเป็นศูนย์กลางแห่งปัญญา
 ทั้งหลายของมนุษย์ เป็นทั้งจุดเริ่มต้นและการดับสลายของกิเลส คณหาและวาระ กุศลธรรม
 และอกุศลธรรมทั้งหลายในสังคมนุษย์ตลอดจนความสุขและความทุกข์ทั้งปวงล้วนมีเหตุเกิด
 จากจิตเป็นที่สุดและแสดงไปปรากฏทางกายซึ่งเป็นประทุของจิต มนุษย์จะเฝ้าราหมองหรือ
 เป็นสุขก็เพราะจิตเท่านั้นที่บงการให้เป็นไป "... เธอถามอย่างนั้นว่า โลกอันอะไรหนอแล
 นำไป โลกอันอะไรชักมา และบุคคลยอมล่ออำนาจของอะไรที่บังเกิดขึ้นแล้ว กุกรภิกษุ โลก
 อันจิตแลนำไป อันจิตชักมา และบุคคลยอมล่ออำนาจของจิตที่บังเกิดขึ้นแล้ว"²

ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐที่สุด สำเร็จแล้วแต่ใจ ถ้าบุคคล
 มีใจอันโทษประทุชรายแล้ว กล่าวอชุกตาม ห่วงอชุกตาม หักชยอมไปตามมคคณน เพราะ
 ทจวิติ 3 อย่างนั้นเหมือนล่อหมอนไปตามรอยเท้าโคมลากเกวียนไปคย ฉะนั้น
 ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐที่สุด สำเร็จแล้วแต่ใจ ถ้าบุคคลมีใจ
 มองโสกกล่าวอชุกตาม ทำอชุกตาม ชยอมไปตามมคคณนเพราะศจวิติ 3 อย่าง
 เหมือนเงามีปรกติไปตาม ฉะนั้น³

¹ที.ปา.สังคคัสสูต. 11/228/192

²อ้ง.จตกก.โยธาธวีวรรค. 21/186/205

³ชท.คธา.ยมกวรรค. 25/11/13

กุฎริภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายย่อมเศร้าหมอง เพราะจิตเศร้าหมอง สัตว์ทั้งหลาย
ยอมบริสุทธิ เพราะจิตผ่องแผ้ว¹

กุฎริภิกษุทั้งหลาย เราขอมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่อบรมแล้ว ย่อมควรแก่
การงาน...ยอมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างยิ่ง...ยอมนำสุขมาให้เหมือนจิต....²

ที่กล่าวว่าจิตเท่านั้นที่บันดาลสุขและทุกข์ให้แก่มนุษย์มีความหมายว่า แม้ความทุกข์
ของมนุษย์ที่เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ อันมนุษย์ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ผู้มีปัญญาที่ควบคุมจิตไว้
โดยอมสามารถมีความสุขทางใจได้แม้ในร่างกายที่เป็นทุกข์ เพราะปฏิกิริยาทางกายจะไม่
กระทบกระเทือนจิตที่อบรมดีแล้วแต่ประการใด³ "นรชนในโลกนี้ ผู้ประกอบกัมมัญญา แม้
ในเวลาที่ตนตกทุกข์ ก็ย่อมได้รับความสุข"⁴

กล่าวโดยสรุปการกระทำต่าง ๆ ของมนุษย์เป็นผลจากการทำงานร่วมกันของจิต
และร่างกาย องค์ประกอบทั้งสองของมนุษย์จึงเป็นส่วนประกอบของ กันและกันที่พึ่งพาอาศัย
กัน แม้พุทธปรัชญาจะมีทรรศนะที่ให้ความสำคัญแก่จิตมากกว่ากาย ท่านองมีใจเป็นนาย กาย
เป็นบ่าว แต่จิตก็คองมีกายเป็นที่อาศัยและที่แสดงออก ในขณะที่เดียวกันกายก็จะไม่มี
หมายอะไรเลยถ้าปราศจากจิต และที่สำคัญถ้าไม่มีจิตก็จะมีกายไม่ได้ เพราะกายต้องมีจิต
เป็นสมุฏฐานให้เกิดกัถกล่าวแล้ว ความสัมพันธ์อย่างแยกจากกันไม่ได้ของกายและจิตนี้

¹สัง.ชนธ.คัมภุสสุตฺรที่ 2. 17/259/159

²อัง.เอก.บาติแห่งเอกธรรม. 20/22-31/5-6

³สัง.ชนธ.นกลนิทาสุตฺร. 17/1/1-3

⁴ขุท.เถร.มหากัถปิณเฑรคคาถา. 26/372/344

พระพุทธองค์จึงตรัสไว้ในชาลีสสูตร ที่สมุททปิฎก ว่า ภิกษุผู้เห็นความจริง ไม่ควรกล่าววา
 ชั่วกับดีชั่ว เป็นอันเดียวกัน หรือกล่าววาดีชั่วกับดีชั่วเป็นคนละอัน¹ และในอรรถกถาอัฐ-
 สาลีโคแสดงความสัมพันธ์ของกายและจิตไว้อย่างอุปมาทำให้เห็นโคอย่างชัดเจนที่สุด คือ
 อุปมาให้จิตเป็นชายเปลี้ย (พิการทางกาย) แต่ทาก็คือ กาย เป็นชายตาบอดแต่กำเน็ดแต่แข็งแรง
 จิตและกายต่างต้องอาศัยกันและกัน เพื่อการดำรงอยู่ เหมือนชายพิการทั้ง 2 นี้ต้องอาศัยกัน
 และกัน เพื่อการอยู่อาศัยของเขาทั้งสองคนในกันนั้น²

ศูนย์วิทยพัทธยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ที.สีล.ชาลีสสูตร. 9/257-259/245-251

²อัฐรสาลีโค ตอน 3, หน้า 112, อ้างใน ปรัชญาการศึกษาของพระพุทธศาสนา
ฝ่ายเถรวาท ของ นายวิจิตร เกิดวิสิษฐ์ วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัย
 บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 80.